

EL TERME HISTORIC DE SAU

Situació geogràfica

El municipi de Vilanova, engloba quatre de les cinc antigues parròquies que formaren el terme històric de Sau. La quinta, Sant Martí de Querós, constituí municipi propi durant algun temps fins que el segle passat fou agregada a la de Sant Hilari Sacalm i per tant forma part de la província de Girona.

La demarcació de Vilanova de Sau està compresa dintre la província de Barcelona, a la comarca de Vic o d'Osona i en la regió o subcomarca, coneguda popularment per Les Guilleries. El terme molt extès té 58'13 Km.² i la capital del municipi radica en el petit nucli de Vilanova de Sau, a 14 Km. de la ciutat de Vic amb la que enllaça per la carretera de Vic a l'embassament de Sau. També passa pel seu terme la carretera de Vic a Girona per Sant Hilari Sacalm que permet l'accés a les parròquies altes del seu terme a manca d'una bona carretera interior que les uneixi amb Vilanova de Sau.

Aquesta població es troba cap a l'extrem S.O. del terme, en una vall de 588 m. d'altura, tributària de la vall del Ter o de Sau, pròpiament dita, inundada en gran part per l'embassament de Sau; ço que li presta grans possibilitats turístiques i residencials l'explotació de les quals ja ha estat iniciada. Tindrà millors perspectives encara quan s'obri la carretera de cinc Km. que l'ha d'unir al parador turístic de Vic, i també amb la tan esperada carretera de Vic a Girona seguint la cursa del riu Ter.

De més a més de l'atracció de l'embassament de Sau, l'acompanya el seu paisatge pintoresc per la frondositat de les boscúries i pels encinglerats que el tanquen per la part S. i N., prop de Vilanova de Sau i sobre la presa. En canvi pel cantó E. i S. el terme s'estén per la vall de Castanyadell i els seus penedíes que s'enfilen a la moderna urbanització de Vallclara a altures que oscil·len entre els 1.000 i 1.070 m.

Nuclis històrics i censos de població

L'antiga demarcació de Sau comprenia les parròquies de Santa Maria de Vilanova de Sau (coneguda des del 1040), de Sant Romà de Sau (1062), Sant Pere de Castanyadell (1099), Sant Andreu de Bancells (1101) i Sant Martí de Querós (1194). Totes elles reunides dintre un mateix terme civil agrupat entorn del castell *Cornile* o *Corneli*, àmpliament documentat entre els anys 917 i 952, dintre del qual surt esmentada des del 917 o 918 la *villa* i el *valle de Saue* o de Sau, que donà la definitiva denominació al terme (1).

El senyoriu de Sau es perfila entre els anys 970 i 981 però no dona lloc històricament a precisar els personatges que l'exercien abans de la meitat del segle XII.

El terme feudal de Sau fou sempre d'escassa població donat el seu caràcter abrupte i salvatge; i encara aquella es repartí només per les voreres del Ter, de la Riera Major i Castanyadell que oferien més possibilitats pels cultius.

No hi ha dates estadístiques fins a l'any 1370 quan el terme havia estat seqüestrat pel rei a la família dels Cabrera, vescomtes de Cabrera i de Bas i comtes d'Osona, en ésser encomanat al noble local Umbert de Sau el terme que comptava unes 80 famílies, o sia cap a 400 persones.

Els altres censos o fogatges generals de Catalunya de l'època medieval revelen que aquest nombre disminuí durant els segles XV i XVI. El 1553 havia baixat a la xifra mínima de 53 famílies, incloses les cinc dels rectors de les cinc parròquies, ço que dona un cens d'unes 265 persones. Es repartien així per parròquies: Sant Romà de Sau 17 famílies, Santa Maria de Vilanova de Sau 12, Sant Andreu de Bancells 9, Sant Martí de Querós 8, i Sant Pere de Castanyadell 7 famílies. El total del terme el 1626 era de 77 famílies i 466 persones, sense comptar-hi el lloc de Bancells que no hi és nomenat. Els cens parroquial del 1687 reparteix el nombre de 129 famílies entre Vilanova 67, Sau 25, Querós 15, Bancells 12 i Castanyadell 10 (2).

Els censos de 1782 donaven 167 famílies i 1.066 persones per tot el terme amb la següent proporció: Vilanova de Sau 82 famílies i 424 persones, Sau 32 i 245, Querós 27 i 145, Bancells 14 i 148 i Castanyadell 12 i 104.

Vilanova de Sau obtingué el major increment i esdevingué centre del municipi o senyoriu de Sau des del segle XVI. Per aquesta raó ha estat la seva parròquia la que ha donat el nom al municipi creat, entre 1832 i 1834, en incloure-hi les antigues parròquies amb excepció de la de Querós que encara formà municipi apart durant alguns anys.

El primer cens municipal conegut, del 1860 dona en conjunt 191 cases habitades i 1105 habitants per tot el municipi. El seu poblament era molt dispers enfora del nucli de Vilanova de Sau amb 54 famílies i el poblet, actualment desaparegut, de Sant Romà de Sau amb 11 famílies. Aquest fou el punt més alt de la població històrica del terme. Un altre cens del 1877 dona la mateixa xifra amb tot i que podria ser una repetició del cens anterior

El davallament es produí a finals de segle puix que el 1900 es registren només 784 habitants, el 1940 eren 842, el 1960, 979 i el 1970, 637. La disminució prové de l'abandonament de les masies puix que Vilanova de Sau i Sau, des del seu nou emplaçament, han recuperat vitalitat amb el turisme que flueix constantment a l'embassament de Sau, sia per a practicar els esports nàutics, sia per fruit de la magnífica estesa de l'aigua enroscada de magnífics panorames (3).

Els senyors de Sau

La testimoniança més antiga de domini sobre Sau la dóna el testament de Borrell del 970 i d'Ingilrada del 981, pares de Borrell, bisbe de Vic (1010-1017), que eren senyors d'un extens alou i de drets dominicals en la vall de Sau (4). Per raó de l'ús del patronímic Borrec, poc freqüent en aquelles èpoques a la comarca de Vic, és probable que descendissin d'ells les famílies nobles que tingueren els cognoms de Sau i d'Eures. Consta especialment que eren germans Guillem Borrell d'Eures i Ramon Borrell de Sau que vivien pels anys 1120 i 1130 (5).

La noble família que tingué el cognom de Sau es perpetuà en la vall fins que s'extingí en el segle XV, i en ella tingué la seva mansió o fortalesa de la que encara queden importants ruïnes. El 1181 consta que Guerau de Sau, juntament amb la seva mare Ermessenda i la seva germana Ramona, posaven sota la protecció dels Cavallers Hospitalaris del Sant Hospital de Jerusalem el seu *estai* o fortalesa de Sau, en la que residien, juntament amb els béns que posseïen en les parròquies de Sant Romà de Sau i de Roda. Signen el document Guillem d'Eures i el seu fill Berenguer d'Eures, de la família que sembla tingué un llinatge comú amb els cavallers de Sau. Molts anys després, Berenguer de Sau i els seus fills Bernat, Arbert i Berenguer també posaven en custòdia dels Hospitalaris un grup de mansos que posseïen a la vall de Sau (6).

Aquesta família, però, coneguda fins al segle XV i posteriorment dividida en dues branques, una de les quals s'afincà en la localitat veïna de Tàvertet, no era la que tenia el domini suprem de la vall, encara que el tingué en part per emfeudaments més tardans. El domini suprem i de la jurisdicció que competien al rei estaven infeudats a la família dels castells del castell de Cabrera a mitjans del segle XIII (7).

Berenguer de Cabrera, castlà o guardià del castell de Cabrera, del municipi de Santa Maria de Corcó, en fer testament el 1247 amb motiu d'emprendre viatge a Santiago de Compostela, llegà al seu fill Arnau, juntament amb els castells de Cabrera i Voltregà, la *domus* o fortalesa de Cascabous, situada a Sau, i tot el que posseïa a Sau per herència de la seva mare Beatriu de Castellò (8).

Aquest domini comprenia La Roca de Sau o de Buoll, que tenien en feude del rei i la jurisdicció. La *domus* o fortalesa de Cascabous, d'ubicació desconeguda, que la posseïen en alou i que fou destruïda i desmantelada el 1276. És molt probable que aquesta Roca de Sau, o fortalesa denominada de Buoll (*Bisulduno*, en llatí) sia l'antic *castrum Cornile* del segle X, l'emplaçament del qual cal cercar-lo en el *Puig de la Força*, penyal rocós de difícil accés que és dreça tallat sobre l'embassament de Sau en el que queden parets i altres elements defensius medievals.

És conegut el contingut del domini dels Cabrera sobre Sau, pel març del 1273, quan Arnau de Cabrera, juntament amb la seva muller Sibília de Saga, enfeudaren al cavaller Guerau de Sau i a la seva muller Elisenda de Benages, de la família abans documentada, totes les paus i treves i les

justícies que posseïen en les parròquies de Sant Romà de Sau, Santa Maria de Vilanova, Sant Andreu de Bancells, Sant Pere de Castanyadell, Sant Martí de Querós, Sant Hilari Sacalm, Sant Joan de Fàbregues i Sant Cristòfol de Tavertet. Guerau de Sau i els seus descendents ho posseïren a perpetuitat en feude dels Cabrera (9).

Dos anys després, el 1275, Arnau de Cabrera arrendava per dos anys el mateix Guerau de Sau els fruits de la *domus* o fortalesa de Cascabous (10), amb tot i que aquesta restà totalment destruïda el 10 de novembre del 1276 per les tropes del bisbe de Vic i del noble Gastó de Foix o de Montcada en una de les lluites que tant abundaven en els períodes feudals sobre reconeixences de domini (11).

Arnau de Cabrera, en fer testament el 1286 traspassà al seu fill, també de nom Arnau, els drets sobre la *domus* de Cascabous amb els seus habitants, masos i molins juntament amb els drets que posseïa en la fortalesa de la Roca de Sau o de *Bollo* (12).

Els dos dominis, el superior dels Cabrera, i el delegat dels Sau, es trameteren en el curs dels segles i formen el nucli de la història de Sau.

El domini dels Cabrera

Arnau de Cabrera, que heretà del seu pare el domini de Sau l'any 1286, morí el 1299 a Sicília juntament amb el seu germà Berenguer lluitant al costat del rei Jaume II en la conquesta de la Illa. Féu testament el 20 de juny del 1298 pel qual llegà els seus béns a la seva mare Sibília de Saga, dama famosa en la societat de l'època per haver estat la darrera amistançada del rei Jaume I (13).

Sibília de Saga cedí amb certes condicions, el 1308, tots els seus béns a la seva néta Isabel amb motiu dels seus desposoris amb Ramon Berenguer de Cabrera, de la família vescomtal de Cabrera; més tard, enviudada ja el 1313 i després de diversos pactes amb la seva àvia, retingué el domini de Sau que aportà al seu segon matrimoni amb el noble valencià Bernat de Sarrià (14).

El 1330, ella i el seu marit recorregueren al rei Alfons III al·legant posseir tota la jurisdicció alta i baixa, en el terme de Sau per haver estat atropellada pels homes de Rupit que tragueren violentament un pres dels límits jurisdiccionals de Sau. A la qual cosa el rei ordenà al seu veguer de Vic i Osona que investigués el fet i fes justícia (15).

Segurament per raó de no constar molt clara la jurisdicció de Sau els mentats esposos compraren al rei el 1336 la omnímoda jurisdicció de la vall de Sau; i Artal de Cabrera o de Foces que recollí tota l'antiga herència dels castells de Cabrera, la vengué a Bernat II de Cabrera de la família vescomtal el 27 de febrer de 1352. Aquesta venda, per la qual Bernat II donà a Artal de Cabrera o de Foces 7.000 sous, comprenia tot el domini

i jurisdicció en la vall de Sau i en les seves parròquies especificades nominalment en el document (16).

Quan el rei creà el 1356 el comtat d'Osona a favor de Bernat III de Cabrera, fill de Bernat II, que efectuà la compra de Sau, aquest terme restà inclòs dintre els límits del comtat. En unes declaracions sobre els drets en quiscun dels seus termes, fetes el 1358, Bernat III de Cabrera, comte d'Osona, especifica que té el terme de Sau en franc alou per la compra efectuada el 1352 i que hi posseeix la fortalesa de la Roca de Sau, la guarda de la qual està encomanada a Marc de Sau, senyor de la casa del Pi de Sau i en rep 300 sous de renda a l'any.

En caure en desgràcia de Pere III el Cerimoniós Bernat III de Cabrera, entre els anys 1364 i 1372, el rei encomanà la jurisdicció de la vall a Umbert de Sau, els ascendents i descendents del qual tingueren sempre l'exercici directe de la jurisdicció en la vall i en les seves parròquies.

Quan es refeu el patrimoni dels Cabrera amb motiu de les restitucions reials dels anys 1372 i 1381 tota la vall de Sau retornà al poder suprem de la família Cabrera i seguí les vicissituds de l'immens patrimoni que fou venut el 12 de febrer de 1572 per Lluís Enriquez III, Duc de Medina i de Rioseco hereu de les cases de Enriquez i de Cabrera, al seu parent Francesc de Montcada i de Cabrera, primer comte i després Marquès d'Aytona. Aquesta família tornà a utilitzar normalment el títol de comtes d'Osona creat pel rei Pere III el 1356 (17).

El domini suprem dels Comtes d'Osona i Marquesos d'Aytona sobre la vall i parròquies de Sau perdurà fins a principis del segle XIX quan s'extingiren els senyorius jurisdiccionals. Per a provar-ho cal esmentar el «Plan General y Noticias del Obispado de Vique» que féu recopilar el bisbe de Vic Antoni Manuel d'Artalejo el 1782 on, en parlar de Sau i Vilanova i de les restants parròquies, diu textualment *de que es Señor el Marqués de Aytona*; o bé l'obra «Cataluña en la mano» per Joan B. Galobardes, impresa a Barcelona el 1831 en la que es llegeix en la relació alfabètica de senyorius: *Vilanova de Sau es del M. de Aytona, conde de Osona*, i les parròquies *S. Andrés de Bancells es del conde de Osona* i *S. Martín de Carós, es del conde de Osona*.

El domini dels Sau i Sabassona

S'ha exposat anteriorment que les paus i treves, així com les justícies de la vall i parròquies de Sau havien estat infeudades a perpetuïtat l'any 1273 a Guerau de Sau i als seus.

Durant els anys de la caiguda en desgràcia dels Cabrera, entre 1364 i 1372, quan es féu el fogatge general de Catalunya ordenat per les Corts de Cervera del 1359, consta *Terma de Sau, den Ombert de Sau 80 fochs*. (18).

Aquest domini útil i immediat del feude de Sau per part de la família dels cavallers de Sau, residents en la *domus* o fortalesa del Pi, de la que hi ha les ruïnes al nord de la presa de Sau en un turó situat sota els cingles de Tavertet, cresqué durant els segles XIV i XV gràcies al desinterès dels Cabrera, senyors directes, als quals els seus administradors de la família Sau tenien de donar comptes i reconèixer el vassallatge.

A principis del segle XV la família dels Sau es refongué en la família dels Vilafreser, senyors de la *domus* de Vilafreser, de la comarca de Girona, municipi de Vilademuls. L'any 1435 Bernat Guillem de Vilafreser, com a senyor de la *domus de Pinu*, del terme de Sau, arrendava a un veí del lloc i pel terme de quatre anys, els delmes de la parròquia de Sant Romà de Sau (19).

Des del 1443, s'esmenta en una venda, un nou senyor, Marc de Vilanova, senyor del castell de Savassona, que es denominava *dueño de la casa del Pi del término de San Romá de Sau* i arrendava als veïns de Vilanova, Antoni Raurell i Perc Talledes, els delmes i el molí que tenia a Sau (20).

Des d'aquest moment el llinatge dels Savassona apareixeran sempre com a senyors útils de Sau i s'apropriaran la seva jurisdicció (21). El 1461 és Lluís de Vilanova, fill de Galceran de Vilanova qui s'intitula senyor de Savassona, Sau, Tavertet i La Castanya (ubicada al Brull) en el Montseny.

A l'arxiu notarial de la Cúria Fumada de Vic, secció de Capbreus, n'hi ha un que conté la llista de propietats i censos del senyor de Savassona, intítulat «Capbreu de la Casa de Vila de Çavassona» fet el 1593, en el que les confessions i reconeixements de domini estan fetes a «D. Antoni Vila et de Sevassona, domicellus, Vici domiciliatus, Dominus et baronus castri et termini de Sevassona et de Sauo et de Vilanova, ac dominus Domus de Pinu et de Sau, ac succedens meis certis et legitimis titulis infra et alia Illustribus Dominis Galcerando et Omberto de Vilanova, quondam, Dominis dicti castri et termini de Sevassona et Domus de Pinu et de Sau» (22).

Una altra font de primera mà que conté notícies sobre el senyoriu dels Savassona a Sau i el seu terme existeix en el manual de l'Arxiu Municipal de Vic titulat: «Registrum Baroniarum Nobilis Domini Antonii Vila et de Savassona, Vici populati, Domini et Baroni parochie de Tavernolas, Savassona, Sau, Vilanova de Sau, Castanyadell, Sant Andreu de Bancells, Caros, Tavertet, Sant Bartomeu Sesgorgues, Sant Miquel de Serarols, Montsoriu, Diocesis Vici, et Castanyet i la Sparra in diocesi Gerunde» que conté documentació entre els anys 1610 i 1650 (23).

Un document d'aquest manual, donat des del castell de Savassona el 15 d'abril del 1635, quan ja havia mort D. Antoni Vila i actuava com a senyora la seva vídua Mariana d'Olmèra, dona una idea clara del domini i jurisdicció dels Savassona sobre Sau. Es tracta del nomenament de batlle pel terme de Sau i diu així:

«Ara hojats a tothom generalment que us notifiquem y fan a saber de part de la noble Sra. D.ª Mariana Vila de Sabasona y Olmera, viuda relicta del noble Sr. D. Anton Vila de Sabasona en Vich populat, Señor y Baro del terme, Castell y Fortalesa de Sau, en la Vegueria de Vich, constituït

ab tota jurisdicció alta y baixa, civil y criminal, mer y mixt imperi, tenint y posseïnt la universal heretat y bens foren de dit son marit, per son dot y spoli y altres drets te y tenir deu en la heretat y bens de aquell, conforme la lloable Consuetut de Barcelona y Constitució General de Catalunya feta en Perpinyà:

Que com dita noble Senyora, haje creat y constituït Batlle de dit terme de Sau, durant empero son beneplàcit, al honorable Jaume Company, pages, hercu del mas Company de la parrochia de Santa Maria de Vilanova de Sau, Bisbat de Vich. Per ço, ab thenor de les presents diu y mana a tots los habitants en dites parrochies y terme de Sau, y a altres cualesvols personas a qui toque, que, aci avant, durant dit beneplacit, tingan y reputan per Batlle de dit terme a dit Jaume Company, y a aquell honren respecten y reverencien com a tal, y a ses provisions y manaments obeïsquen, en virtut del sagrament y homenatge teniu prestat a dita noble Senyora. Y perque estas cosas vingan a noticia de tothom, mana esser feta y publicada la present publica crida per los llochs acostumats de dita Sagrera de Vilanova».

Aquest domini total dels barons de Sabassona sobre el terme de Sau que ignorava pràcticament el domini superior dels marquesos d'Aytona i comtes d'Osona refosos en la casa Ducal de Medinaceli, va durar fins a principis del segle XIX quan foren extingits els senyorijs jurisdiccionals.

El darrer Baró de Sabassona que encara s'intitulà senyor de Sau fou el famós Don Josep Francesc Ferrer de Llupià Brossa y Vila-Sabassona (1764-1826) que fou una figura molt destacada en les Juntes de Defensa Regionals i Nacional creades contra les tropes de Napoleó en la guerra de la Independència.

Antoni Pladevall, prev.

BIBLIOGRAFIA

Obres consultades:

- F. CARRERAS I CANDI: «*Geografia General de Catalunya*», vol. Província de Barcelona. Barcelona s.d. p. 494.
- J. BOVER ARGERICH: *Guia de Catalunya y sus comarcas*. — Barcelona, 1966, p. 146-149.
- J. M.ª BASSOLS GENÍS: *Don José Francisco Ferrer de Llupià, Brossa y Vila-Sabassona, Barón de Sabassona*. Vich, 1957, p. 7-16.
- J. SERRA VILELLA: *Els Barons de Savassona*. «Roda de Ter», n.º 24-26 (1965-1967), 18 pp.
- A. PLADEVALL FONT: *Les Guílleries: síntesis histórica y evolución demográfica*. «Ausa», vol. III (1958-1960), pp. 329-345.
- A. PLADEVALL FONT: *El comtat d'Osona a mig segle XIV*. Barcelona, 1972, pp. 49-50.
- F. DE SEGARRA I SISCAR: *Sigillografia Catalana*, vol. II (Barcelona 1922).

FONTS D'ARXIU

- Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó. Secció de Fogatges, Reial Patrimoni vol. 2598, fols. 147-148. - Secció Cancilleria. Reg. 859, fol. 189 i Reg. 861, fol. 196.
- Vic: Arxiu Capítular: calaix 6, docs. 688, 725, 67, 2407.
Cúria Fumada: Llibres de Testaments i sèries notariales.
Arxiu de la Vegueria: Manual de 1316 a 1320.
Arxiu Municipal: Manual Baró de Sabassona, de 1610 a 1650.
- Sevilla: Arxiu Ducal de Medinaceli: Feudes Cabrera i Bas. Docs. de Voltregà.
- Tavertet i Castanyadell: Arxius parroquials.

NOTES

1. Per aquesta introducció històrica i la procedència dels censos de poblament vegi's el nostre treball: *Les Guillerles: Síntesis històrica*.
2. Aquest cens d'origen eclesiàstic procedeix de l'Arxiu Capitular, calaix Ardiaca, vol. *Diligentes fetes per lo Ardiacha*, 1626.
3. Censos extrets del *Nomenclator Oficial de Población* dels anys corresponents.
4. Arxiu Capitular, cal. 6, docs. 688 i 725.
5. Més extensament a *Els castells catalans*, vol. IV, (Barcelona 1973). El castell de Savellana,
6. Vich, Arxiu Capitular, cal. 6, docs. 69 i 2407.
7. Documenten àmpliament la família Sau els manuals de 1279-1291, de 1311-1315 i el de 1317 de l'Arxiu Parroquial de Tavertet.
8. Vich Cúria Fumada: Testaments de 1240-1252, fol. 128 v.
9. Vich, Cúria Fumada, Manual anònim de 1272-1274, fol. 59 v.
10. Cúria Fumada, Manual anònim de 1278-1275,
11. Manlleu, Arxiu Parroquial, Manual M, notes enmig de la plana que, sense número, segueix al foli 208.
12. Vich, Cúria Fumada, Manual de 1281-1282, paper solt.
13. Sevilla, Arxiu Ducal de Medinaceli: docs. Voltregà, n.º 13, fol. 30 v. 33 v.
14. Sevilla, Arxiu Ducal de Medinaceli: docs. Voltregà, n.º 14, fols. 33 v. 36 v.
15. Vich, Arxiu de la Vegueria, Manual 1316-1320, s. f., copiat amb posterioritat.
16. La venta del 1336 se'n registra com a títol de possessió en el document de 1352 a Cúria Fumada: Not. Francesc Vila, Llib. I, 1348-1352, fol. 129-133.
17. S'exposen aquestes vicissituds en A. PLADEVALL: *El comtat d'Osona a mig segle XIV*, p. 15 i 49-50.
18. P. de BOFARULL: *Colección de documentos inéditos, del Archivo General de la Corona de Aragón*, vol. XII (Barcelona, 1856) p. 131.
19. Vich, Cúria Fumada: Not. Pere Artigas, manual 27-28 de 1433-1435 fol. 157.
20. Castanyadell: Arxiu Parroquial, Manual Notaria segle XV, s. f.
21. J. SERRA VILELLA: *Els Barons de Savassona*, estudis publicats a «Roda de Ter», nos. 24-26 (1965-1967), 18 pp. amb arbres genealògics.
22. Notícies d'Arxiu sobre el castell de Sabassona extretes per J. M. Pericas, en poder de l'autor.
23. Vich, Cúria Fumada: Capbreus d'Onofre Calvet, 1585-1594, des de 1593.
24. Dóna notícia d'aquest Manual i en publica documents: J. M. BASSOLS GENIS: *Don José Francisco Ferrer de Llupià, Brossa i Vila Sabassona, Barón de Sabassona* (1764-1826), Vich, 1957, p. 12-16.